

Grażyna BALOWSKA
Opole

Problematyka czeszczyzny potocznej nieliterackiej (tzw. *obecná čeština*) na łamach czasopisma „Naše řeč” w latach dziewięćdziesiątych¹

1. Zagadnienia typologiczno-terminologiczne

Przed prezentacją tytułowego problemu należy dokonać pewnych ustaleń typologicznych i terminologicznych, związanych z zagadnieniem języka potocznego ze względu na różnice w sytuacji językowej polskiej i czeskiej. Polski model stratyfikacyjny oparty jest na dychotomii język – odmiany terytorialne. Podstawową, wspólną dla całego narodu odmianą polskiego języka etnicznego jest język ogólny (w literaturze przedmiotu pojawiają się wymiennie także terminy: *język ogólnonarodowy, język literacki, język kulturalny, dialekt kulturalny, polszczyzna ogólna, polszczyzna kulturalna*). Posiada on dwie odmiany: ustną (mówioną) i pisaną. Odmiana ustna występuje w dwu wariantach:

- a) oficjalnym (używanym w sformalizowanych sytuacjach publicznych i towarzyskich, np. w szkole, na egzaminie, w radiu, w urzędzie),
- b) nieoficjalnym (używanym w kontaktach codziennych, prywatnych, nieinstytucjonalnych).

¹ Artykuł powstał w ramach tematu badawczego *Czasopiśmiennictwo słowiańskie po 1989 roku* realizowanego w Katedrze Sławistyki Uniwersytetu Opolskiego w latach 2004–2005.

Wariant nieoficjalny jest określany jako *język potoczny, odmiana potoczna języka ogólnego, polszczyzna potoczna* lub *styl potoczny*² (por. *Encyklopedia...* 1993, s. 89, por. też Lubaś 2003, s. 57).

W przypadku czeskiego języka narodowego podział ten przebiega nieco inaczej. Wydziela się tu czeski język literacki (*spisovná čeština*), który występuje w dwu wariantach:

- a) pisany język literacki (*psaná čeština, knižní čeština*),
- b) potoczny język literacki (*hovorová čeština*).

W opozycji do (1) literackiej odmiany stoją – z jednej strony – (2) język czeski potoczny nieliteracki (*obecná čeština*), a z drugiej (3) odmiany terytorialne³, obejmujące interdialekty i dialekty (por. *Encyklopedický slovník...* 2002, s. 193; *Rozwój języka czeskiego...* 2005, s. 43–48)⁴.

Zgodnie z powyższym modelem stratyfikacyjnym najwyższy prestiż posiada język czeski literacki w swym wariantcie pisanym. Jest on charakteryzowany przez autorów monografii *Český jazyk* w następujący sposób:

² Szczegółowe omówienie modeli stratyfikacji językowej polszczyzny znajduje się w publikacji W. Lubasia pt. *Polskie gadanie* (Lubaś 2003, s. 42–66; tam też obszerna literatura przedmiotu). Autor określa potoczny wariant polszczyzny jako odmianę polskiego języka narodowego (nie styl) i podaje nową propozycję umiejscowienia jej pośród innych odmian i stylów polszczyzny (por. Lubaś 2003, s. 244–245).

³ Ze względu na temat naszego artykułu nie będziemy w dalszej części rozważać się charakterystyką odmian terytorialnych jakimi są interdialekty i dialekty. Czytelnika odsyłamy do licznych opracowań, np. *Nástin české dialektologie* (Bělič 1972), *Mluvená čeština na Moravě* (Davidová 1997), *Encyklopedický slovník češtiny* (2002) itp.

⁴ Poza tak pojmowanym modelem stratyfikacyjnym czeszczyzny znajduje się język komunikacji codziennej (*běžně mluvený jazyk, běžná mluva*). Według M. Krčmovej jest to funkcjonalna odmiana czeskiego języka etnicznego, prymarnie mówiona, spontaniczna, występująca w nieprzygotowanych, prywatnych sytuacjach komunikacyjnych i służy porozumiewaniu się w kontaktach codziennych (Krčmová 1997a). W zależności m.in. od typu sytuacji komunikacyjnej, rodzaju komunikatu i cech indywidualnych rozmówcy w funkcji języka codziennej komunikacji może wystąpić któ-

Psaná spisovná čeština je jazyk vyspělý, plně rozvinutý, plně odpovídající potřebám současné psané komunikace. Její gramatická struktura má charakter pružně stabilního systému se značným množstvím variantních prostředků zejména v oblasti tvarosloví, ale i v oblasti větných struktur i textové syntaxe (*Český jazyk...* 1998, s. 88–89).

Problematyczne jest natomiast wydzielenie potocznej odmiany czeskiego języka literackiego⁵. Jej użycie ograniczone jest obecnie do określonych sytuacji komunikacyjnych (głównie są to wystąpienia oficjalne). Natomiast w komunikacji codziennej jej pozycja jest znacznie osłabiona ze względu na ekspansję czeskiego języka potocznego nieliterackiego (*obecná čeština*; por. *Encyklopedický slovník* 2002, s. 91). Dlatego też niektórzy czescy lingwiści uważają, że język potoczny literacki funkcjonuje raczej jako pojęcie, czyli w sferze teoretycznej, a nie w realnej komunikacji (por. Daneš 1988; *Rozwój języka czeskiego...* 2005, s. 43; Sgall, Hronek 1992).

Poglądy na czeski język potoczny nieliteracki nie są jednolite. Sam termin *obecná čeština* jest różnie rozumiany i w związku z tym różny status posiada wariant czeskiego języka narodowego przezeń określa-

rakolwiek odmiana czeskiego języka narodowego: od czeszczyzny literackiej poprzez nieliteracką czeszczyznę potoczną po gwary. Przy czym charakterystyczne jest tutaj tzw. mieszanie różnych kodów i występowanie nawet w tym samym zdaniu elementów różnych odmian czeszczyzny (por. także przypis 9).

⁵ Na jej oznaczenie został wprowadzony przez B. Havránka termin *hovorová čeština* (por. Havránek 1942). Autor traktował ją jako funkcjonalną warstwę języka literackiego służącą codziennej komunikacji i charakteryzującą się wariantywnością w płaszczyźnie fonetycznej i (w pewnym zakresie) morfologicznej oraz rozluźnioną strukturą składniową. J. Bělič uważał, że ta warstwa czeskiego języka literackiego jest pozbawiona typowych środków pisanych/książkowych (*knižních*) oraz środków nieliterackich (*něspisovných*) (por. Bělič 1958). P. Sgall i J. Hronek natomiast zwrócili uwagę na problem doboru środków językowych w czeskim języku mówionym literackim (Sgall, Hronek 1992, s. 23–24). Stwierdzili, że w wielu przypadkach brakuje nienacechowanych środków stylistycznych. Użytkownik języka ma więc do dyspozycji jedynie formy tzw. książkowe albo nieliterackie, użycie których w pewnym stopniu zakłóca stylistyczną „neutralność” jego wypowiedzi, np. forma 1. osoby liczby mnogiej trybu warunkowego *bychom – bysme*, forma imiesłowu czasu przeszłego dla rodzaju męskiego *vedl – ved*, forma mianownika i biernika liczby mnogiej

ny⁶. W tradycyjnym ujęciu jest to geograficznie ograniczony interdialekt powstały w wyniku niwelacji dialektów Czech środkowych. Takie podejście reprezentował już B. Havránek (1924), stawiając na równi interdialekt czeski (*obecná čeština*) z interdialektem hanackim (*obecná hanáctina*) czy interdialektem laskim (*obecná laština*).

Niektórzy lingwiści natomiast uważają (por. np. Sgall, Hronek 1992), że czeski język potoczny nieliteracki, tracąc nacechowanie regionalne, ma tendencję do rozpowszechniania się nie tylko w Czechach, ale także na Morawach. Rozszerza się także jego spektrum funkcjonalne, staje się bowiem środkiem komunikacji codziennej nie tylko rodzinnej, nieoficjalnej, ale także półoficjalnej, a nawet oficjalnej. Tak rozumiany czeski język potoczny nieliteracki traktowany jest jak *koiné* (Sgall, Hronek 1992, s. 17) lub tzw. „drugi standard” o prestiżu niższym niż czeski język literacki. Jednak część czeskich językoznawców nie zgadza się z powyższym ujęciem tego zagadnienia, ponieważ nie w pełni odpowiada ono sytuacji językowej na Morawach i Śląsku⁷, gdzie żywe są jeszcze tradycyjne dialekty terytorialne. W związku z tym czeski język potoczny nieliteracki (przypomnijmy:

przymiotników i niektórych innych części mowy *všechna velká města – všchny velký města* itp.

⁶ Odmianie tej od kilkadziesiątu już lat poświęca się wiele uwagi w czeskim językoznawstwie (por. Havránek 1942, Bělič 1958). Na początku lat sześćdziesiątych (1962–1963) na łamach czasopisma „Slovo a slovesnost” przebiegała dyskusja na temat stosunku czeskiego języka potocznego nieliterackiego do czeskiego języka literackiego. Zagadnieniem tym zajmowali się później m.in. P. Sgall i J. Hronek (Sgall, Hronek 1992), F. Čermák (1996), I. Nebeská (1996), M. Krčmová (2000), N. Bermel (2001). Por. także m.in. następujące monografie: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993* (1995), *Český jazyk na přelomu tisíciletí* (1997), *Český jazyk...* (1998), *Rozwój języka czeskiego po aksamińskiej rewolucji* (2005), *Současná česká stylistika* (2003) oraz hasło *obecná čeština* w publikacji *Encyklopedický slovník češtiny* (2002).

⁷ Autorzy monografii *Mluvená čeština na Moravě* twierdzą: „Přece se však hovorová čeština na našem území vyskytuje, a to vlastně jako regionální útvar, zato však i v komunikaci neoficiální, důvěrné – totiž na severovýchodní Moravě a ve Slezsku, tedy vedle českých nářečí slezskomoravských (slezských, dříve zvaných lašská)” (Davidová 1997, s. 6).

powstały w oparciu o gwary środkowo-czeskie) brzmi obco w uszach rodzimych użytkowników, którzy dla potrzeb komunikacji codziennej wybierają albo czeski język potoczny literacki, albo swój rodzimy dialekt (ew. interdialekt)⁸.

Stosunek między czeskim językiem literackim i czeskim językiem potocznym nieliterackim bywa niekiedy traktowany jako specyficzny typ dyglosji, a więc takiej sytuacji językowej, w której członkowie danej wspólnoty komunikatywnej używają dwóch znacznie się od siebie różniących odmian języka: jednej o wyższym, a drugiej o niższym prestiżu (por. Daneš 1988; Sgall, Hronek 1992). Zagadnienie to nie jest jednak postrzegane jednakowo. Wśród większości językoznawców bowiem panuje przekonanie, że w obecnej czeskiej sytuacji językowej mamy raczej do czynienia ze zjawiskiem współwystępowania elementów odmiany literackiej i potocznej nieliterackiej w jednej wypowiedzi, a więc ze zjawiskiem mieszania się kodów (ew. przełączania kodów⁹).

Problemowi temu od wielu już lat poświęca się znaczną uwagę w czeskim językoznawstwie. Bada się sytuacje komunikacyjne, w których następuje mieszanie form literackich i nieliterackich oraz wpływ

⁸ Interesująco przedstawiają się na tym tle badania języka mieszkańców Opawy przeprowadzone przez V. Šaura. Warto przytoczyć fragment jego wypowiedzi dotyczący statusu czeskiego języka potocznego nieliterackiego w tym regionie: „sféra užívání obecné češtiny je proti celorepublikovému průměru dosti oslabena. Je tomu tak jednak proto, že vzdělanější lidé se obecné češtině dle mých pozorování více než v jiných městech republiky vědomě vyhýbají. Vidí v ní totiž cizí místní nářečí, které se od slezského hodně liší. A dále je tomu tak proto, že do nově osídlených obcí nedaleko Opavy se většinou stěhovali lidé z Hané a podhůří Beskyd, jen zřídka ze vzdálenějších oblastí. V těchto obcích [...] se nejčastěji hovoří severovýchodomoravským interdialektem s příměsí středomoravských prvků; neujala se tu obecná čeština, která je běžná v příhraničních oblastech Čech a jinde” (Šaur 1994, s. 74). Por. także badania nad językiem Brna prowadzone przez M. Krčmovą (np. Krčmová 1981, 1993, 1994, 1997b).

⁹ N. Bermel twierdzi, że w przypadku języka czeskiego powinniśmy raczej mówić o mieszanu się kodów niż o ich przełączaniu (Bermel 2001, s. 30). To drugie zjawisko występuje w klasycznym modelu dwujęzyczności, kiedy użytkownik języka

czynników intralingwalnych i ekstralingwalnych na natężenie występowania w wypowiedziach środków nieliterackich (por. np. następujące prace: Čechová 1996; Čmejrková 1996; Hoffmannová, Müllerová 2000; Müllerová, Hoffmannová 1997, 2001; Müllerová, Hoffmannová, Schneiderová 1992).

Złożona sytuacja językowa czeszczyzny, a zwłaszcza jej nieprzystawalność do dyferencjacji polszczyzny często budzi zainteresowanie także ze strony polskich naukowców¹⁰. Badacze zajmują się przede wszystkim opisem sytuacji współczesnego języka czeskiego (Baldowski 2002, Siatkowski 1986, Tarajło-Lipowska 1994), konfrontatywnym opisem odmian językowych polskich i czeskich (Bluszcz 1996, Labocha 2000), prezentacją odmiany języka czeskiego potocznego nieliterackiego (Orłoś 2005) oraz lingwistyczną analizą środków cze-

bez przeszkód przechodzi z jednego kodu na drugi. Autor powołuje się tu na przykład wspólnoty komunikatywnej posługującej się językiem hiszpańskim i angielskim (Bermel 2001, s. 18). W takim przypadku oba kody można dość precyzyjnie odróżnić. Sytuacja języka czeskiego jest jednak bardziej złożona, ponieważ ze względu na różne czynniki sytuacyjne i komunikacyjne nie można jednoznacznie rozgraniczyć występujących w danej wypowiedzi językowych środków literackich od nieliterackich. Nie zawsze bowiem granica między tym, co już jest literackie, co znajduje się na granicy literackości, a tym, co jest nieliterackie, jest wyraźna (por. *Rozwój języka czeskiego...* 2005, s. 43). Por. też określenie F. Čermáka *kód jediný* (czyli *mluvená čeština*; cyt. za: Nebeská 1996, s. 102).

¹⁰ W. Lubaś w swoich badaniach nad polszczyzną potoczną odwołuje się także do czeskiej typologii odmian językowych A. Jedlički, który wyróżnił cztery warianty czeskiego języka narodowego: a) *spisovný jazyk*, b) *hovorový spisovný jazyk*, c) *běžně mluvený jazyk*, d) *dialekt* (Jedlička 1978, s. 39). W monografii W. Lubasia posiadają one następujące ekwiwalenty: a) *język literacki*, b) *mówiony język literacki*, c) *potoczny język mówiony*, d) *dialekt* (Lubaś 2003, s. 64). W dalszych rozważaniach autor stwierdza, że „najbardziej zbliżone do naszej odmiany potocznej są dwa typy czeskie BMJ [*běžně mluvený jazyk* – przyp. G.B.] i HSJ [*hovorový spisovný jazyk* – przyp. G.B.], które różnią się według Jedlički ograniczeniem/nieograniczeniem wspólnoty użytkowników, większą i mniejszą wariantowością oraz pełnym i częściowym brakiem kodyfikacji” (Lubaś 2003, s. 65).

Zagadnieniem tym zajmują się także inni zagraniczni bohemisci, np. wspomniani N. Bermel (2001), T. Dickins (1994), A. Grygar-Rechzieglová (1990) itp.

szczyzny potocznej nieliterackiej w literaturze (Balowska 1999, Szczepańska 1988). Na uwagę zasługuje pierwsza w Polsce monografia dotycząca czeskiego języka potocznego nieliterackiego w okresie baroku pt. *Cechy czeszczyzny okresu baroku a obecná čeština* napisana przez Elżbietę Szczepańską (2004). Autorka prezentuje tę odmianę w ujęciu synchronicznym i diachronicznym. Dokonuje charakterystyki jej stanu współczesnego, opisuje rolę, jaką odgrywa w języku literatury, ale przede wszystkim przedstawia na podstawie tekstów literackich baroku historyczne uwarunkowania obecnych istotnych różnic między językiem literackim i językiem potocznym nieliterackim.

Złożoność zagadnienia zróżnicowania odmian czeszczyzny odzwierciedla się także w sferze terminologicznej poszczególnych prac. Polscy badacze w różny sposób operują terminami na określenie tychże wariantów języka czeskiego. Częstym zabiegiem jest konsekwentne stosowanie czeskich terminów *spisovná čeština*, *hovorová čeština*, a szczególnie *obecná čeština* (por. Labocha 2000, Szczepańska 2004, Tarajło-Lipowska 2006).

Innym sposobem jest podawanie ekwiwalentów poszczególnych wariantów. W przypadku terminu *spisovná čeština* polscy badacze zgodnie stosują odpowiednik *język czeski literacki*, *czeszczyzna literacka*. Nieco inaczej ma się rzecz z nazwą drugiej odmiany *hovorová čeština*. W interesujących nas tu opracowaniach pojawiają się pewne rozbieżności, spotykamy bowiem na jej określenie następujące terminy: *czeski potoczny język literacki* (Siatkowski 1986), *mówiona odmiana czeskiego języka literackiego* (Balowski 2002, Orłoś 2005, Szczepańska 2004), *mówiony wariant czeskiego języka literackiego* (Labocha 2000), *odmiana potoczna*, *język potoczny* (Bluszcz 1996), *czeski język potoczny* (Tkaczewski 1996¹¹), *język czeski mówiony*, *konwersacyjny* (Tarajło-Lipowska 2006).

¹¹ Zastrzeżenia budzi błędne uznanie przez D. Tkaczewskiego tej odmiany za wariant czeskiego języka nieliterackiego. Por. informację podaną przez autora w przypisie 8.: „Na czeski język nieliteracki składają się: czeski język potoczny (*hovorová čeština*) i interdialekt ogólnoczeski (*obecná čeština*)” (Tkaczewski 1996, s. 130).

Najwięcej jednak trudności występuje w przypadku znalezienia ekwiwalentu terminu *obecná čeština*. Jest to uzasadnione, ponieważ odmiana określana tym mianem nie ma odpowiednika w systemie odmian języka polskiego. W polskiej literaturze bohemistycznej znajdujemy następujące określenia: *potoczny mówiony język nieliteracki*, *potoczna czeszczyzna nieliteracka* (Siatkowski 1986), *język potoczny*, *czeszczyzna potoczna* (Balowska 1999, Balowski 2002, Orłoś 2005, Szczepańska 1988), *warstwa języka nieliterackiego* (Bluszcz 1996), *interdialekt ogólnoczeski* (Tkaczewski 1996), *język czeski powszechny* (w sensie: *pospolity*) (Tarajło-Lipowska 2006).

Warto w tym miejscu wspomnieć o kilkakrotnie już przytaczanej powyżej monografii pt. *Rozwój języka czeskiego po aksamitnej rewolucji*. Publikacja ta jest pokłosiem pracy międzynarodowego zespołu w ramach programu badawczego pod tym samym tytułem i przedstawia opis zmian, jakie nastąpiły w czeszczyźnie po 1989 roku. Dla naszych rozważań jest istotna także ze względu na fakt, że zawiera między innymi tłumaczenie na język polski artykułów czołowych czeskich bohemistów o czeskiej sytuacji językowej, a w związku z tym i ekwiwalenty terminów określających poszczególne odmiany czeskiego języka etnicznego. W publikacji zastosowano powszechnie przyjęty w polskiej bohemistyce językoznawczej termin *język czeski literacki*, *czeszczyzna literacka* (*spisovná čeština*) oraz zaproponowano terminy *język czeski potoczny literacki* (*hovorová čeština*) i *język czeski potoczny nieliteracki* (*obecná čeština*) (*Rozwój języka czeskiego...* 2005).

Z tego, co zostało do tej pory powiedziane wynika, że zarówno w polszczyźnie, jak i w czeszczyźnie istnieją trudności w umiejscowieniu odmiany potocznej wśród innych wariantów języka narodowego. Problematiczne jest również poszukiwanie odpowiedników odmian w poszczególnych językach. Wynika to stąd, że podział na odmiany każdego języka etnicznego ma własny, niepowtarzalny charakter. Zależy on – jak twierdzi D. Buttler – od specyfiki sytuacji historycznej, społecznej i komunikatywnej wspólnot narodowych posługujących się danymi językami (Buttler 1982, s. 21).

Mimo istniejących różnic dostrzegamy jednak podobieństwo w funkcjonowaniu odmiany potocznej w polszczyźnie i języka czeskiego potocznego nieliterackiego. W obu bowiem językach widoczna jest znaczna ekspansywność tego wariantu językowego w komunikacji publicznej (przede wszystkim w radiu, telewizji, Internecie) i obecność jego w literaturze. Dlatego też wydają się zasadne również w stosunku do języka czeskiego słowa W. Lubasia charakteryzujące polską sytuację językową:

[...] przewidujemy, że spowoduje ona [odmiana potoczna – przyp. G.B.] w najbliższym czasie ogromne zmiany w ortografii, w systemie wewnętrznym języka, a zwłaszcza spowoduje rewizję świadomości normatywnej, która przejdzie z idealistycznej koncepcji uznawania języka jako autonomicznej wartości do waloryzacji użytkowej (Lubaś 2003, s. 539).

2. Charakterystyka czasopisma „Naše řeč”

Pierwszy numer „Našej řeči” został wydany 1 grudnia 1916 roku przez Wydział III Czeskiej Akademii Cesarza Franciszka Józefa (Česká akademie císaře Františka Josefa). Nosił on podtytuł *Listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého (Pismo poświęcone problemom kształcenia i doskonalenia języka czeskiego)*. Prezentowano w nim problematykę językoznawczą. *De facto* był to pierwszy numer rocznika 1917 (por. Kraus 1991, s. 1; 1996, s. 270), jedynie wydany w roku 1916. (Na marginesie należy tutaj dodać, że „Naše řeč” wychodzi do dziś nieprzerwanie od 1917 roku.) Zespół redakcyjny nowego pisma tworzyło 4 członków: František Bílý, Emil Smetánka, Jaroslav Vlček i Josef Zubatý. W artykule programowym *Co chceme*, wydrukowanym na pierwszej stronie („Naše řeč” 1917, s. 1–2), jego autorzy określili w sposób bardziej szczegółowy charakter nowego czasopisma. Jako cel nadrzędny postawili sobie szerzenie języka „czystego i starannego” (*čistý, vyříbený jazyk*) oraz pracę nad „zewnątrznym i wewnętrznym oczyszczeniem odziedziczonej po przodkach mowy ojczystej” (*vnější i vnitřní očista zdědené řeči mateřské*). W proklamacji tej widoczne jest również odniesienie do znaczących dla rozwoju czeszczyzny osobistości, które na przestrzeni wieków podkreślały konie-

czność dbałości o własny język narodowy (np. Jan Hus, Jan Ámos Komenský, Josef Dobrovský, Josef Jungmann) i opowiedzenie się za puryzmem językowym (*purismus, brusičství*). Niewątpliwy wpływ na określenie takich celów miały m.in. wydarzenia historyczne związane z I wojną światową, kiedy to język czeski był dla Czechów oparciem w dążeniach do odzyskania niezależności narodowej i państwowej. Ówczesne reakcje na pierwsze numery „Našej řeči” jednak nie zawsze były przychylne. Niekiedy bowiem wyrażano w pewnym sensie rozczarowanie, że artykuły w nich zawarte częściej omawiają zagadnienia języka czeskiego starszych okresów, zamiast opisywać żywe, współczesne czytelnikom problemy językowe (por. Kraus 1996, s. 271).

W latach dwudziestych puryzm językowy na łamach „Našej řeči” miał łagodniejszy charakter. Przeciwwagą dla niego było wystąpienie jednego z ówczesnych członków zespołu redakcyjnego, Václava Ertla, z teorią „dobrego autora”, w myśl której najwyższym kryterium poprawności językowej miał być uzus języka literatury. Osiągnięciem był fakt, że zalecano poszukiwanie kryteriów poprawności nie w przeszłości, ale we współczesności (*Encyklopedický slovník... 2002, s. 365*). Niestety wraz ze śmiercią V. Ertla w 1929 roku tendencje te ustąpiły, a pojawiły się ostrzejsze działania purystyczne, głównie za sprawą ówczesnego redaktora naczelnego Jířego Hallera, reprezentującego m.in. pogląd konieczności obrony języka czeskiego przed gramanizacjami¹².

W latach trzydziestych „Naše řeč” była odzwierciedleniem panujących w czeskiej lingwistyce silnych tendencji purystycznych. Zagadnienia szeroko rozumianej kultury języka sprowadzały się niekiedy do autorytarnych zaleceń poprawnościowych, w myśl których je-

¹² Autorzy słownika encyklopedycznego twierdzą, że na łamach „Našej řeči” programowo powrócono wówczas do wielu zakazów i nakazów typowych dla puryzmu końca XIX w. oraz dołączono nowe zalecenia. Kierowano się przede wszystkim kryterium ciągłości historycznej języka, co ograniczało proces wzbogacania czeszczyzny literackiej o nowe środki językowe. Niejednokrotnie zgodność tych środków z językiem niemieckim traktowana była jako hołdowanie niemczyźnie (por. *Encyklopedický slovník... 2002, s. 365*).

dynie poprawne były formy języka literackiego (*spisovná čeština*). Dlatego też czasopismo spotkało się z krytyką ze strony przedstawicieli czeskiego strukturalizmu. Członkowie Praskiego Koła Lingwistycznego (B. Havránek, R. Jakobson, V. Mathesius, J. Mukařovský, M. Wiengart) zarzucali przede wszystkim brak systematycznego poruszania aktualnych zagadnień poprawności językowej, np. informacji dla użytkowników języka czeskiego o funkcjach stylistycznych poszczególnych środków językowych (elementów z różnych płaszczyzn języka: fonetyki, morfologii, składni, a szczególnie jednostek leksykalnych), a także zagadnień dotyczących nowej kodyfikacji, dokładniej mówiąc wprowadzania zmian w kodyfikacji, która zbliżałaby język literacki do „żywej mowy”. Pod wpływem wystąpienia PKL na łamach pisma stosunek do purystycznej dbałości o kulturę języka złagodniał.

W okresie po II wojnie światowej charakter pisma „Naše řeč” nieco uległ zmianie. Zespół redakcyjny postawił sobie za cel – oprócz prezentacji zasad normatywnych i opisu różnorodności stylistycznej środków językowych – informowanie użytkowników języka o faktycznym stanie czeszczyzny i jej dyferencjacji. Jednak wraz z postępującą w tym czasie ideologizacją społeczeństwa czeskiego nie zawsze możliwa była dokładniejsza analiza wszystkich odmian języka, ponieważ wykazałaby ona istnienie zjawisk „niepoprawnych ideologicznie”, które byłyby odczytywane jako degradacja kultury socjalistycznej społeczeństwa czeskiego („Naše řeč” 1992, s. 170). Chodzi przede wszystkim o rozdźwięk między teorią a praktyką. Wytyczane bowiem przez językoznawców-purystów ostre granice między tym, co jest środkiem literackim (a tym samym dopuszczalne), a tym, co jest nieliterackim (a tym samym niedopuszczalne), nie pokrywały się z rzeczywistością. Do wypowiedzi o charakterze oficjalnym, do publicystyki i literatury przenikały w coraz większym stopniu elementy języka potocznego nieliterackiego. Pojawiały się one także w języku programów radiowych i telewizyjnych, skąd przenikały do języka przeciętnego użytkownika czeszczyzny (rola normotwórcza mediów).

W latach dziewięćdziesiątych czasopismo „Naše řeč” w dalszym ciągu poruszało zagadnienia kultury języka, a ponadto dialektologii i historii języka. Kolejni redaktorzy reagowali także na współczesne przemiany czeszczyzny w nowej sytuacji społeczno-politycznej, powstałej w wyniku przemian związanych z aksamitną rewolucją (do tego zagadnienia powrócimy w dalszej części artykułu). W tym czasie publikowali w nim czołowi czescy językoznawcy (np. J. Balhar, M. Čechová, J. Filipec, J. Hronek, J. Hubáček, A. Jedlička, M. Jelínek, J. Kraus, A. Stich) oraz przedstawiciele młodszego pokolenia czeskich lingwistów (np. J. Hofmannová, O. Müllerová)¹³. Stosunkowo rzadko pojawiały się artykuły zagranicznych bohemistów (np. J. Bermela).

3. „Naše řeč” w latach dziewięćdziesiątych

W latach 1990–1993 (a więc do rozpadu Czechosłowacji na dwa samodzielne państwa: Czeską Republikę i Słowacką Republikę) organem wydającym czasopismo „Naše řeč” był Instytut Języka Czeskiego Czechosłowackiej Akademii Nauk (Ústav pro jazyk český Československé akademie věd). Natomiast od 1994 r. „Naše řeč” jest wydawana przez Instytut Języka Czeskiego Czeskiej Akademii Nauk (Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky). Redaktorem naczelnym rocznika 1990 był Zdeněk Hlavsa, natomiast w latach 1991–1999 funkcję tę pełnił Jiří Kraus.

W interesującym nas okresie (1990–1999) „Naše řeč” wychodziła pięć razy w roku. Jest to pismo czeskojęzyczne o zasięgu ogólnoczeskim. Zawiera następujące działy:

- 1) artykuły (*Články*),
- 2) recenzje i kronika (*Posudky a zprávy*),
- 3) drobiazgi językowe (*Drobnosti*),
- 4) *Z listův do poradni jazykové (Z dopisů jazykové poradně)*, która to rubryka została wprowadzona do pisma od 2–3 numeru (wyszły łącznie) rocznika 1998.

¹³ Warto wspomnieć, że od 1990 r. w „Našej řeči” mogli publikować swoje artykuły tzw. „zakazani” autorzy, jak np. profesor Uniwersytetu w Brnie Milan Jelínek.

Najobszerniejszy dział – *Artykuły* – obejmuje publikacje na temat różnorodnych, najczęściej szczegółowych, zagadnień językowych, np. zasady pisowni czeskiej, sposoby zapożyczania w języku czeskim, opis słownictwa socjolektów, opis języka komputerowego, charakterystyka elementów języka potocznego nieliterackiego, języka urzędowego, języka dzieła literackiego, zagadnienia historii języka, a także problemy translologiczne, głównie przekładu tekstów na język czeski. Ponadto w związku z wydawaniem w latach dziewięćdziesiątych *Czeskiego atlasu językowego (ČJA)* na łamach „Našej řeči” pojawił się również szereg artykułów poświęconych problematyce dialektologicznej, np. rozwój czeskiej dialektologii przedwojennej i powojennej („Naše řeč” 1991, s. 86–94), studium socjolingwistyczne dialektu chodskiego („Naše řeč” 1997, s. 64–72), rozwój terminologii rolniczej w gwarach czeskich („Naše řeč” 1994, s. 246–251) itd. Jak wynika z powyższego, występuje duża różnorodność tematów i problemów, przedstawianych na łamach omawianego czasopisma. Dzięki temu istnieje możliwość reagowania przez lingwistów na aktualne problemy rozwoju języka czeskiego oraz otwarta przestrzeń do prezentacji różnych metod badawczych.

Druga rubryka – *Recenzje i kronika* – zawiera recenzje i omówienia monografii, prac zbiorowych i innych publikacji dotyczących nie tylko języka czeskiego, ale także, choć rzadziej, innych języków, np. słowackiego (np. tom artykułów z konferencji młodych językoznawców na temat współczesnego języka; „Naše řeč” 1993, s. 219–221), niemieckiego (np. informacja o konferencji nt. języka niemieckiego jako międzynarodowego w Europie; „Naše řeč” 1993, s. 45–47), polskiego (np. recenzja pracy S. Grabiasa pt. *Język w zachowaniach społecznych*; „Naše řeč” 1997, s. 101–103) itp. Kronika natomiast podaje informacje o ważniejszych językoznawczych konferencjach naukowych lokalnych i o zasięgu międzynarodowym. Zawiera także artykuły wspomnieniowe i okolicznościowe związane z jubileuszami czołowych bohemistów czeskich.

Warto podkreślić, że w tym dziale znajdują się informacje o ciekawszych – według redaktorów pisma – artykułach językoznawczych,

zamieszczanych w innym czasopiśmie (o charakterze dydaktycznym) „Český jazyk i literatura”.

Drobiazgi językowe to krótkie informacje najczęściej dotyczące zjawisk współczesnego słownictwa czeskiego, np. neologizmów powstałych dla potrzeb reklamy i nazywających nowe produkty (np. czasownik *vaxovat* ‘używać odkurzacza marki Vax’ powstał na zasadzie analogii do zadomowionego już w języku czeskim *luxovat* ‘używać odkurzacza marki Lux’; „Naše řeč” 1996, s. 222). W rubryce tej są także poruszane zagadnienia poprawnościowe, głównie w zakresie pisowni wyrazów pochodzenia obcego (np. dopuszczanie form wariantywnych typu *diskjockey/diskdžokej*; „Naše řeč” 1993, s. 103–104) czy rodzimych (np. wyjaśnienie, że decyzja jak napisać poprawnie *po čtvrté* jest subiektywna, ponieważ *Zasady pisowni czeskiej* podają tylko określenia z liczebnikami 1–3: *po třetí/potřetí*; „Naše řeč” 1998, s. 55–56) itd.

Pod koniec lat dziewięćdziesiątych włączono do pisma w formie kolejnej rubryki fragmenty listów użytkowników języka czeskiego, skierowanych do działającej przy Instytucie Języka Czeskiego, a więc przy organie wydającym „Naš řeč”, poradni językowej. Przytaczane są pytania, których autorami są bądź instytucje, bądź osoby indywidualne. Odpowiedzi udzielane przez pracowników poradni językowej mają charakter poprawnościowy.

Tematyka pytań jest niezwykle rozległa: od problemów ortograficznych (szczególnie pisownia nazw instytucji, nazw ulic, np. *Na Skalce*, *Za Školou* itp. zgodnie z nowymi zasadami pisowni czeskiej z 1993 r.; „Naše řeč” 1998, s. 167–168), przez zagadnienia morfologiczne (tworzenie nazw geograficznych, np. neologizm *Moravsko* utworzony na wzór nazw *Česko*, *Slovensko* traktowany jest jako okazjonalizm; „Naše řeč” 1999, s. 167–168) i semantyczne (zwłaszcza w zakresie terminów, np. znaczenie terminu *nadstavba* w budownictwie), aż do zagadnień etykiety językowej (np. poprawny sposób zwracania się do współpracowników: *kolegyně Nováková*, *kolega Novák*; „Naše řeč” 1998, s. 168).

4. Język czeski potoczny nieliteracki na łamach „Našej řeči” w latach 1990–1999

Po roku 1989 w Republice Czeskiej diametralnie zmieniły się warunki historyczno-kulturowe. Po upadku totalitaryzmu nastąpił okres powrotu do zasad społeczeństwa demokratycznego: jawności i wolności słowa. Tendencje te znalazły swoje odzwierciedlenie także na łamach „Našej řeči”. Nie było już „ideologiczną niepoprawnością” pisanie o języku potocznym nieliterackim występującym w coraz szerszym zakresie w komunikacji codziennej (niekiedy nawet w sytuacjach półoficjalnych i oficjalnych) czy w literaturze. Sygnałem owych zmian i tendencji do przedstawiania rzeczywistej sytuacji językowej było opublikowanie w 1990 roku artykułu A. Sticha *O jazyce dvou současných autorů* („Naše řeč” 1990, s. 113–126). Artykuł ten został napisany pod koniec 1969 roku i zakwalifikowany do druku przez ówczesnych członków zespołu redakcyjnego J. Běliča i F. Daneša, mimo że omawiał niewygodne w tym czasie zagadnienie występowania języka potocznego nieliterackiego w czeskiej prozie. Niestety ze względów ideologicznych artykuł nie został wówczas opublikowany.

W lingwistyce czeskiej omawianego okresu odżywiają dyskusje na temat stosunku czeszczyzny literackiej (*spisovná čeština*) do nieliterackiej (*nepisovná čeština*). „Naše řeč” również reaguje na tę sytuację i w latach dziewięćdziesiątych obserwujemy na łamach tego czasopisma ożywienie (w stosunku do lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych) w zakresie prezentacji badań nad szeroko rozumianą czeszczyzną nieliteracką, która obejmuje – jak już zostało to powyżej powiedziane – nie tylko język potoczny nieliteracki, ale także interdialekty i dialekty. Z oczywistych względów w naszych rozważaniach nie wzięliśmy pod uwagę tych tekstów, w których przez wariant nieliteracki autorzy rozumieją dialekt terytorialny, a więc artykuły dotyczące na przykład: analizy słownictwa literackiego i nieliterackiego w *Czeskim Atlasie Językowym* („Naše řeč” 1995, s. 1–8) czy opisu języka najmłodszego pokolenia wiedeńskich Czechów („Naše řeč” 1998, s. 80–91) itp.

Problematyka czeskiego języka potocznego nieliterackiego (w rozumieniu podanym w części pierwszej artykułu) pojawia się w latach dziewięćdziesiątych we wszystkich działach czasopisma „Naše řeč”, choć w różnym zakresie i w różnym stopniu. Wśród artykułów poruszających interesującą nas tu kwestię są takie, które dotyczą zagadnień teoretycznych (opisu współczesnej czeskiej sytuacji językowej) oraz takie, które prezentują szczegółową problematykę, np. analizę językową określonego typu tekstów. Charakter teoretyczny posiadają np. artykuły J. Hronka („Naše řeč” 1992, s. 120–129) oraz J. Hronka i P. Sgalla („Naše řeč” 1999, s. 184–191). Znany badacz czeszczyzny potocznej nieliterackiej, Jiří Hronek, przedstawił na początku lat dziewięćdziesiątych sytuację języka czeskiego potocznego nieliterackiego w ujęciu diachronicznym. Przywołał poglądy wybitnego czeskiego lingwisty, jednego z założycieli praskiej szkoły strukturalnej, B. Havránka, który już w latach trzydziestych XX w. zwrócił uwagę na odmienność czeskiej dyferencjacji języka od innych języków słowiańskich, polegającą na istnieniu opozycji: język literacki (*spisovná čeština*) i język potoczny nieliteracki (*obecná čeština*), tym samym na istnieniu dwóch wzajemnie przenikających się centralnych wariantów czeskiego języka narodowego (por. pierwsza część niniejszego opracowania). Hronek uwarunkował powstanie znacznych różnic między obiema odmianami czynnikami historycznymi: język czeski w XVII i XVIII w. był stopniowo wypierany z różnych dziedzin życia społecznego przez język niemiecki. „Wyższa” warstwa języka nie rozwijała się, rozwijał się natomiast język „niższy”, codzienny, nieliteracki. Dopiero wiek XIX wraz z czeskim odrodzeniem narodowym przyniósł odrodzenie języka literackiego, którego normę ówczesni kodyfikatory (m.in. J. Dobrovský i J. Jungmann) oparli na szesnastowiecznym języku literackim (tzw. okresu humanizmu), którego wzorem był język Biblii Kralickiej.

J. Hronek zastanawia się w swoim artykule nad możliwością wzbogacania języka potocznego literackiego (*hovorová čeština*) przez elementy języka potocznego nieliterackiego. Przypuszcza, że przebiegający już proces zaniku zjawisk tzw. książkowych (np. zanik koń-

cówki bezokolicznika *-ti* i zastąpienie jej zakończeniem *-t*, coraz częściej występujące formy 1. osoby liczby pojedynczej czasowników czasu teraźniejszego *píšu* zamiast *píši*) będzie trwał nadal. Jednak, aby doszło do rozluźnienia skostniałej normy literackiej i zbliżenia jej do normy języka komunikacji codziennej, powinny być spełnione dwa warunki:

- 1) nie można wymagać, aby wszystkie cechy wypowiedzi mówionej odpowiadały dokładnie zaleceniom kodyfikatorów, ponieważ traci ona wówczas charakter spontaniczny (typowy dla języka potocznego); większość Czechów – jak zauważa J. Hronek – nawet w rozmowach radiowych i telewizyjnych i tak mówi już *čerstvý mlíko* zamiast *čerstvé mléko*;
- 2) należy dokonać opisu i pozytywnej oceny takich zjawisk, które są geograficznie ograniczone, czyli występują np. w języku potocznym literackim w Czechach, ale na Morawach traktowane są jako nieliterackie, np. *ved* zamiast *vedl*, *hezky města* zamiast *hezká města* itd. i określić je jako warianty regionalne.

Do problemu wzbogacania czeszczyzny literackiej przez elementy języka potocznego nieliterackiego powraca Jiří Hronek wraz z Petrem Sgallem pod koniec lat dziewięćdziesiątych („Naše řeč” 1999, s. 184–191). Badacze stwierdzają w swoim artykule, że proces ten dokonuje się nieustannie na drodze zbliżania obu odmian. Ich wzajemne oddziaływanie powinno w przyszłości przyczynić się do ukształtowania stosunkowo jednolitej odmiany języka codziennej komunikacji, który spowoduje ograniczenie używania czeszczyzny literackiej jedynie do sytuacji uroczystych i oficjalnych („Naše řeč” 1999, s. 190).

Artykuł ten zawiera również apel do bohemistów językoznawców, aby „spłacili dług” czeskiej lingwistyce, jakim jest – według autorów – ciągle jeszcze nie zbadany dokładnie język potoczny nieliteracki. Postulują wyjaśnianie przez badaczy problemów dyferencjacji czeszczyzny oraz informowanie opinii publicznej o panującej w innych językach (np. francuskim czy niemieckim) podobnej sytuacji językowej. W tym bowiem autorzy widzą możliwość zmiany podejścia – przede wszystkim – szkoły do nauczania języka czeskiego, w trakcie

którego powinno się rzetelnie informować o statusie czeszczyzny potocznej nieliterackiej.

Druga grupa artykułów poświęconych tematyce języka potocznego nieliterackiego dotyczy zagadnień szczegółowych. Ciekawą analizę językową tekstu mówionego przedstawia J. Bachmannová („Naše řeč” 1995, s. 197–201). Bada ona ustną wypowiedź technologa fabryki szkła na temat sposobów produkcji przedmiotów szklanych. Autorka wykazuje, w jakim stopniu zmieniające się warunki aktu komunikacji wpływają na mieszanie się kodów: języka literackiego, języka potocznego nieliterackiego i gwary w wypowiedzi jednego użytkownika języka. Na podstawie analizy cech fonologicznych, morfologicznych i leksykalnych autorka dochodzi do wniosku, że elementy czeszczyzny potocznej nieliterackiej pojawiają się w tych fragmentach wypowiedzi, w których mówiący stara się słuchaczowi przybliżyć, wyjaśnić niektóre partie „informacji oficjalnej” na temat technologii produkcji szkła (podanej poprawną czeszczyzną literacką). Dzięki zastosowaniu tej odmiany mówiący stwarza atmosferę familiarności. Gwara zaś (w tym wypadku podkarkonoska) jako trzeci kod językowy występuje niezależnie, mówiący w zasadzie nie uświadamia sobie istnienia jej elementów w swojej wypowiedzi.

Inne aktualne zagadnienie, obecne na łamach „Našej řeči”, to charakterystyka elementów czeszczyzny potocznej nieliterackiej w języku osobistych stron internetowych czeskich studentów i absolwentów szkół wyższych („Naše řeč” 1999, s. 127–138). S. M. Newerkla w artykule o tej tematyce zwraca uwagę na funkcję cech czeszczyzny potocznej nieliterackiej wykorzystywanych przez młodych ludzi w Internecie. Bazą wyjściową na poziomie fonologii i morfologii jest dla nich język literacki, jeżeli zaś wykorzystują cechy potoczne nieliterackie, to czynią to w celu stworzenia atmosfery koleżeńskej, pewnej zażyłości i przekonania odbiorcy, że nie chodzi o komunikat oficjalny. Elementy języka potocznego nieliterackiego (z różnych płaszczyzn) oraz naruszanie normy ortograficznej są – według autora artykułu – wykorzystywane celowo także po to, aby odbiorcę zainteresować treścią komunikatu, czyli pełnią funkcję fatyczną.

Problematyka języka potocznego nie-literackiego jest omawiana często także na marginesie innych zagadnień językowych, np.:

- a) omówienie nacechowanych stylistycznie leksemów np. *vekslák ob. hanl.* („Naše řeč” 1992, s. 1–11) w ramach opisu warstwy zapożyczeń związanych z przemianami życia społecznego w Republice Czeskiej;
- b) ujęcie w słowniku neologizmów haseł z kwalifikatorami *ob. expr., ob.*, np. *padat padej!* ‘wynoś się’ (np. „Naše řeč” 1993, s. 225–240; „Naše řeč” 1995, s. 113–123);
- c) opis sporadycznie pojawiających się cech języka potocznego nie-literackiego w literaturze i reportażach radiowych, np. utworach M. Horníčka („Naše řeč” 1993, s. 169–178), którego podstawową formą wypowiedzi jest język literacki a formy typu *Vypadal jste [...] jako krásnej chrlič*, zam. *krásný chrlič* ‘rzygacz’ są niezwykle rzadkie oraz w języku dziennikarza K. Kynclá („Naše řeč” 1998, s. 13–20), u którego pojawiają się leksykalne elementy języka potocznego nie-literackiego, np. *kriminál, kudla, figl, přitroublý* itp.

Na podstawie przytoczonych powyżej faktów można stwierdzić, że przemiany społeczno-polityczne, jakie miały miejsce po 1989 roku, znajdują także swoje odbicie w języku. Wpływają na proces demokratyzacji czeszczyzny i przyczyniają się do szybszego, niż to miało miejsce w latach wcześniejszych, zbliżania się obu odmian czeszczyzny: języka literackiego i języka potocznego nie-literackiego. Należy podkreślić, że zainteresowanie językiem potocznym nie-literackim na łamach „Našej řeči” w latach 1990–1999 odzwierciedla widoczne w społeczeństwie czeskim, jak i wśród czeskich lingwistów, większe otwarcie się na zagadnienia potoczności.

Literatura

- Balowska G., 1999, »*Obecná čeština*« w utworach M. A. Šimáčka, [w:] *Odrodzenie Narodowe w Czechach i na Słowacji*, Kraków, s. 259–267.
- Balowski M., 2002, *Sytuacja języka czeskiego po aksamitnej rewolucji*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo*, Warszawa, s. 5–13.
- Bělič J., 1958, *Vznik hovorové češtiny a její poměr k češtině spisovné*, [w:] *Československé přednášky pro 4. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě*, Praha, s. 59–71.

- Bělič J., 1972, *Nástin české dialektologie*, Praha.
- Bermel N., 2001, *Strídání kódů či míšení jazykových prostředků? K popisu dialogu v české beletrii*, „Naše řeč” LXXXIV, s. 16–30.
- Bluszcz A. J., 1996, *Asymetria polskich i czeskich odmian języka ogólnonarodowego*, [w:] A. J. Bluszcz (red.), *Rozwarstwienie stylistyczne języków słowiańskich. Style funkcyjne i stylizacje literackie*, Katowice, s. 15–20.
- Buttler D., 1982, *Miejsce języka potocznego wśród odmian współczesnej polszczyzny*, [w:] S. Urbańczyk (red.), *Język literacki i jego warianty*, Wrocław, s. 17–28.
- Co chceme*, 1917, „Naše řeč” I, s. 1–2.
- Čechová M., 1996, *Spisovnost z hlediska školy*, [w:] R. Šrámek (red.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*, MU, Brno, s. 223–226.
- Čermák F., 1996, *Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce a metodologie*, [w:] R. Šrámek (red.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*, MU, Brno, s. 14–18.
- Český jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, red. J. Kořenský, Opole 1998.
- Český jazyk na přelomu tisíciletí*, 1997, red. F. Daneš, Praha.
- Čmejrková S., 1996, *Spisovnost a nespisovnost v současné rozhlasové a televizní kulturní publicistice*, [w:] R. Šrámek (red.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*, MU, Brno, s. 191–195.
- Daneš F., 1988, *Pojem „spisovného jazyka” v dnešních společenských podmínkách*, [w:] *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a společenské praxe*, Praha, s. 21–28.
- Davidová D., Bogociová I., Fic K., Hubáček J., Chloupek J., Jandová E., 1997, *Mluvená čeština na Moravě*, Ostrava.
- Dickins T., 1994, *Linguistic Varieties in Czech: Problems of the Spoken Language*, „Slavonica” I, 1994, s. 20–46.
- Encyklopedický slovník češtiny*, Praha 2002.
- Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, *Współczesny język polski*, Warszawa.
- Grygar-Rechzieglová A., 1990, *On Czech Diglossia*, [w:] M. Grygar (ed.), *Czech Studies: Literature, Language, Culture*, Amsterdam, s. 9–29.
- Havránek B., 1924, *K české dialektologii*, „Listy filologické” LI, s. 263–271, 337–358.
- Havránek B., 1942, *K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka*, „Časopis pro moderní filologii” XXVIII, s. 409–416.
- Hoffmannová J., Müllerová O., 2000, *O českém míšení*, [in:] *Člověk a jeho jazyk I. Jazyk ako fenomén kultúry*, Bratislava, s. 102–111.
- Hronek J., 1992, *Poznámky k mluvené češtině*, „Naše řeč” LXXV, s. 120–129.
- Hronek J., Sgall P., 1999, *Sbližování spisovné a obecné češtiny*, „Naše řeč” LXXXII, s. 184–191.
- Jedlička A., 1978, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha.
- Kraus J., 1991, *Do nového ročníku »Naší řeči«*, „Naše řeč” LXXIV, s. 1–5.

- K r a u s J., 1996, *80 let od založení »Naši řeči«*, „Naše řeč“ LXXIX, s. 270–272.
- K r ě m o v á M., 1981, *Běžně mluvený jazyk v Brně*, UJEP, Brno.
- K r ě m o v á M., 1993, *Proměny běžně mluveného jazyka velkoměsta*, [w:] S. Gajda, J. Nocoň (red.), *Jazyki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy środkowej i wschodniej*, Opole, s. 29–35.
- K r ě m o v á M., 1994, *Obecné a zvláštní v mluvě města Brna*, [w:] M. Jelínek (red.), *Brno – město uprostřed Evropy*, Brno, s. 88–91.
- K r ě m o v á M., 1997a, *Současná běžná mluva v českých zemích*, [w:] F. Daneš (red.), *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, Praha, s. 160–172.
- K r ě m o v á M., 1997b, *Proměny brněnské městské mluvy*, [in:] F. Daneš (red.), *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, Praha, s. 225–230.
- K r ě m o v á M., 2000, *Termin »obecná čeština« a různost jeho chápání*, [w:] Z. Hladká, P. Karlík (red.), *Čeština – univerzália a specifika 2.*, MU, Brno, s. 63–78.
- L a b o c h a J., 2000, *O odmianach językowych współczesnej polszczyzny i czeszczyzny*, [w:] H. Wróbel (red.), *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej ofiarowane profesor Teresie Zofii Orłoś*, Kraków, s. 131–135.
- L u b a ś W., 2003, *Polskie gadanie*, Opole.
- M ü l l e r o v á O., H o f f m a n n o v á J., 1997, *Čeština spisovná, hovorová, obecná... a hlavně mluvená (v současné komunikaci a v současném výzkumu)*, „Slovo a slovesnost“ LVIII, s. 42–54.
- M ü l l e r o v á O., H o f f m a n n o v á J., 2001, *Míšení kódů a jeho hodnotové aspekty v různých typech komunikačních situací*, [w:] *Naše a cizí v internetické a interpersonální komunikaci*, FF OU, Ostrava, s. 11–21.
- M ü l l e r o v á O., H o f f m a n n o v á J., S c h n e i d e r o v á E., 1992, *Mluvená čeština v autentických textech*, H&H, Jinočany.
- N e b s k á I., 1996, *Jazyk, norma, spisovnost*, UK, Praha.
- O r ł o ś T. Z., 2005, *Współczesna czeszczyzna potoczna*, „Biuletyn PTJ“ LXI, s. 137–143.
- Rozwój języka czeskiego po aksamitnej rewolucji*, red. M. Balowski, Racibórz 2005.
- Š a u r V., 1994, *K městské mluvě v Opavě*, [w:] *K diferenciaci současného mluveného jazyka*, FF OU, Ostrava, s. 72–78.
- S g a l l P., H r o n e k J., 1992, *Čeština bez příkras*, Academia, Praha.
- S i a t k o w s k i J., 1986, *O specyfice české situace jazykové*, [w:] *Jazyk i jeho odmiany w aspekcie porównawczym*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 75–83.
- Současná česká stylistika*, 2003, red. M. Čechová, Nakladatelství ISV, Praha.
- Spisovná čeština a jazyková kultura 1993, 1995*, red. J. Jančáková, M. Komárek, O. Uličný, FF UK, Praha.
- S z c z e p a ń s k a E., 1988, *Elementy języka potocznego (obecná čeština) w prozie I. Herrmanna*, „Prace Językoznawcze“ LXXXVII, s. 103–109.

- S z c z e p a ń s k a E., 2004, *Cechy czeszczyzny okresu baroku a obecná čeština*, Kraków.
- T a r a j ł o - L i p o w s k a Z., 1994, *Dyglosja czeska na tle problemów narodowych*, „Slavica Wratislaviensia“ LXXXVII, s. 87–92.
- T a r a j ł o - L i p o w s k a Z., 2006, *Gry językowe w »Trylogii kryminalnej« Josefa Škvoreckého i Jana Zábrany*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego“ XXXIII, s. 219–225.
- T k a c z e w s k i D., 1996, *Styl funkcjonalny języka czeskiej reklamy telewizyjnej*, [w:] A. J. Bluszcz (red.), *Rozwarstwienie stylistyczne języków słowiańskich. Style funkcjonalne i stylizacje literackie*, Katowice, s. 127–139.